

SOFYA ŞEHRİNDE KADIN GIYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ: XVII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI

İbrahim Etem ÇAKIR*

Öz

Osmanlı Devleti'nde muhalefat ya da diğer bir ifadeyle tereke defterleri, ölen kişilerin miras kayıtlarını ihtiva etmektedir. Ailede çocuk sayısı, polijini, servet, statü, miras paylaşımı, kullanılan eşyalar, eşya fiyatları, yatırım araçları gibi konularda bazı sınırlılıklarına rağmen bu kayıtlar oldukça önemlidir. Bu çalışmada, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Sofya'da maddi kültürün bir unsuru olan giyim - kuşam hakkında bilgilere yer verilmiştir. Zengin kadınların miras kayıtları maddi kültürün önemli bir unsuru olan giyim - kuşam yönünden oldukça detaylı veriler içermektedir. Kadınların iç giyim, elbise ve sokak kıyafetlerinin çeşitli ve farklı fiyatlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Gömlek, don, zıbın, entari, çentiyen, kaftan, kürk, kapama, ferace, makrame belli başlı giyim ürünleri olarak öne çıkmaktadır. Kullanılan kumaşın cinsi, rengi ve işçilik özellikleri kıyafetin fiyatına etki etmekteydi. Kıyafetlerin imal edildiği pamuklu, yünlü ve ipekli kumaş türleri bu çalışmada ayrıca inceleme konusu edilmiştir. Zengin kadınların kullandığı başlık, kemer, takı ve aksesuarları ise adeta servet değerindeydi. Saç bağı, istifan, sorguç ve perişanî kadınların başlarına taktıkları başlık ve aksesuarlardandır. Kadınların hem bir yatırım aracı hem de süs ve zarafete düşkünlüklerinin bir göstergesi olan mücevherleri arasında yer alan bilezik, yüzük, küpe ve halhalleri oldukça pahalı ve gösterişliydi. Kadınların altın takıları tercih ettiği, yüzük ve küpelerinin ise inci, zümrüt, yakut, la'l, safir taşlı olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sofya, tereke defterleri, kadın, maddi kültür, giyim kuşam.

CLOTHING CULTURE OF WOMAN IN THE CITY OF SOFIA: THE SECOND HALF OF THE 17TH CENTURY

Abstract

The "muhalefat" i.e. tereke (estate) registers in the Ottoman Empire contain inheritance records of decedent people. Despite some limitations on subjects such as number of children in family, polygyny, wealth, status, portion of the inheritance, goods used, prices of goods, and investment instruments, these records are very important. This study involves information about clothes, which was an element of the material culture in Sofia during the second half of the 17th century. Inheritance records of rich women contain detailed information about clothes, which is an important element of the material culture. It was observed that women had various and different prices of underwear, gowns and street clothes. Shirts, pants, snapsuits, loose robes, gentians, kaftans, furs, enclosed gowns, feraces and macrames became prominent as the primary clothing products. The type, color, and workmanship of the fabric used affected the price of clothes. Cotton, wool and silk fabric types from which clothes were manufactured were also examined in this study. The caps, belts, jewelleries and accessories used by rich women had a wealth value. The caps and accessories that were

* Yrd. Doç.Dr.; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ietem.cakir@atauni.edu.tr.

worn by the women on their heads involved hair ribbons, istifans, hoods and perisanis. Being among the jewelleries of women that indicated their investments and their addiction to ornaments and grace; the bracelets, rings, earrings, and bangles were highly expensive and glossy. According to the records, women preferred golden jewelleries and their rings and earrings had pearl, emerald, ruby, garnet, and sapphire stones.

Keywords: Sofia, tereke (estate) registers, woman, material culture, clothes.

Giriş

Sofya, Balkan yarımadasında, etrafı dağlarla çevrili Sofya Ovası'nın güney kısmında denizden yaklaşık 550 m yükseklikte yer almaktadır. 1380'lerin başında Osmanlılar tarafından fethedilen Sofya, XV. yüzyılın ortalarına doğru idari yönden Rumeli beylerbeyliğinin merkezi olmuştur. Tahrir defterlerine dayalı olarak Sofya şehrinin tahminî nüfusu 1544'te 7200 (% 82 Müslüman), 1570'te 6900 (% 73 Müslüman) civarındaydı (Şahin, 2009, 344-346). Şehirdeki mahalle sayısı ise 1544'te 43, 1570'de 48, III. Mehmed'in (1595-1603) hükümdarlığı döneminde 61 olarak tespit edilmiştir (Erdoğan, 2002, s. 10-12). 1652 yılında Sofya şehrini ziyaret eden Evliya Çelebi'ye göre ise, şehirde 41 mahalle bulunmaktaydı (Evliya Çelebi, 1999, s. 223). Sofya şehrinde Müslümanlarla beraber Ortodoks ve Katolik Hristiyanlar sakindi (Gradeva, 2005, s. 149). Sofya'nın, Osmanlı döneminde ticarî alanda önemi daha da artmıştır. Bunun sebepleri arasında Orta Avrupa'dan gelen ana yol üzerinde hem önemli bir ara durak hem de menzil güzergâhı olması ve bilhassa İstanbul'un et ve pirinç ihtiyacının sağlandığı depo hâline gelmesi yer almaktadır. Şehrin bu alanda gelişmesinde bedesten, han ve dükkân gibi pek çok tesisin vakıflarca kurulmasının veya desteklenmesinin de rolü vardır. İncelenen dönemde Sofya şehrin nüfusunun artış kaydettiği çevre bölgelerden nüfusun buraya göç ettiği bilinmektedir (Şahin, 2009, 346).

Tereke Defterleri

Osmanlı Devleti'nde ölen kişilerin miraslarının kaydedildiği defterler; tereke, kassâm, metrûkât ve muhallefât defterleri gibi isimlerle anılır (Özcan, 2005, 406-407). Müslümanların yanı sıra gayrimüslimler de miras paylaşımı hususunda kadı mahkemesine müracaat etmişlerdir. Tereke kayıtlarıyla ilgili öncü çalışmalara Barkan (Barkan, 1966, s. 1-479), ve İnalçık (İnalçık, 1996, s. 187-201) öncülük etmiştir. Hüseyin Özdeğer (Özdeğer, 1988), Said Öztürk (Öztürk, 1995) ve diğer araştırmacılar tarafından bu çalışmalar devam ettirilmiştir (Tereke defterleri üzerine araştırmaların bir değerlendirmesi için bakınız. Canbakal, 2011). Ailede çocuk sayısı,

polijini, servet, statü, miras paylaşımı, kullanılan eşyalar, eşya fiyatları, yatırım araçları gibi konularda bazı sınırlılıklarına rağmen bu kayıtlar oldukça önemlidir.

Tereke defterleriyle ilgili araştırmalar değerlendirilirken bazı hususların göz önünde tutulması gerekir. Osmanlı Devleti'nde ölen her kişinin mirası kassam ya da kadı huzurunda taksim edilmemiştir. Askerî sınıf mensupları dışındaki kişilerin servetleri bazı istisnalar haricinde ancak mirasçılarının talebi üzerine kadı tarafından taksim edilebilirdi. Bu nedenle aynı tarihte vefat eden bazı kimselerin mirasları kayda geçirilmişken bazıları ise kayıt dışı kalmıştır. Miras kalan malların değerinin bilirkişi tarafından tespit edildiğini ve bu tespit sırasında o günkü rayiç fiyatların temel alındığı bilinmelidir. Mahkeme harçları terekenin toplam tutarı üzerinden alındığı için miras kalan malların gerçek değerinden daha fazla kaydedilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Miras bırakılan malların kadı ve diğer görevliler tarafından satın alınabileceği ve bu nedenle mal ve eşyaların fiyatının gerçek değerinin altında kıymetlendirilmiş olabileceği hesaba katılmalıdır. Ayrıca, bir yerde misafir olarak bulunan ve burada vefat eden kişilerin terekelerinde yazılan miktarın bu kişilerin toplam servetini yansıtmadığı da bilinmelidir (Çakır, 2013, s. 45-46).

Bu incelemede kullanılan tereke kayıtları Bulgaristan Millî Kütüphanesinde muhafaza edilen (St. Cyril and Methodius National Library of Sofia, Oriental Department) Sofya şer'iyeye sicilleri arasında yer almaktadır. Sofya kazasının 1550'den XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar ki dönemde 59 defteri mevcuttur. Yücel Özkaya, tarih ve numaralarıyla birlikte bu sicillerin tanıtımını yapmıştır (Özkaya, 1980, s. 21-29). Bulgaristan şehirlerine ait kadı sicilleriyle ilgili Nikolai Todorov, Rossitsa Gradeva, Svetlana Ivanova, Meryem Kaçan Erdoğan, Hava Selçuk, İbrahim Etem Çakır tarafından çalışmalar yapılmıştır (Todorov, 1983; Gradeva, 2005, s. 149-199; Ivanova, 2001, s. 51-76; Kaçan Erdoğan, 2011, s. 443-478; Selçuk, 2012, s. 27-46; Çakır, 2013, s. 41-60; Çakır, 2014, s. 201-216; Çakır, 2014, s. 41-66). Bu incelemede kullanılan numaralı defter 1671-1678 tarihleri arasındaki tereke kayıtlarını ihtiva etmektedir. Defterde ayrıca miras taksiminden kaynaklanan sorunlarla ilgili dava kayıtları, vasi tayini, nafaka, miras kalan menkul ya da gayrimenkullerin satışı ile ilgili kayıtlar ve askerîlerle ilgili hükümler vardır (Çakır, 2013, s. 46-47). Defterde 282 kişinin tereke kaydı yer almaktadır. Bunlardan 99'u şehirde sakin olan Müslüman kadınlara, 8'i şehirde sakin zimmî kadınlara, 1 tane kayıt ise Yaylak-ı Kebir nahiyesine Seferli Köyü'nde Fatma binti Hasan adlı kadına aittir. Toplam 108 kadının terekelerindeki ortalama servet miktarı 20061 akçe olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ortalama servet miktarından daha fazla serveti olan kadınların terekeleri dikkate alınmıştır.

Ortalama serveti 20061 akçeden fazla olan kadınlardan dördünün tereke kaydında giyim-kuşama dair bir bilgi bulunmamaktadır. Geriye kalan 15 zengin kadının tereke kaydı giyim-kuşam yönünden inceleme konusu edilmiştir. Bu kadınların tamamı Müslüman ve Sofya şehrinde sakin idi. Zengin kadınların tercih edilmesinin nedeni ise geride bıraktıkları giyim-kuşam malzemelerinin sayıca fazla ve farklı niteliklere sahip olmasıdır. Buna karşılık servet miktarı az olan kadınların tereke kayıtları maddi kültüre dair çok fazla veri içermemektedir.

Miras taksimini gösteren kayıtlar belirli bir şablona göre düzenlenmiştir. Genel olarak; birinci kısımda ölen kişi ve varislerinin kimlik bilgileri, ikinci kısımda miras kalan malların listesi, üçüncü bölümde mahkeme harçları ve ölen kişinin borçları, son kısımda ise mirasın varisler arasındaki dağılımı yer almaktadır. Vefat eden kişinin kimliği ve ikamet ettiği yer (şehir, kasaba, köy, mahalle), mesleği, ölüm nedeni, mirastan pay alacak kişiler (şayet bunlardan vefat eden varsa vefat edene varis olan kişiler de dahi olmak üzere) yer alırdı. Bu bölümden sonra vefat eden kişiden geriye kalan mallar ve bunların fiyatları, mahkeme harçları (resm-i kısmet, katibiye, ihzariye vs.) ve mirastan pay sahibi olanlar; eş, kız çocuk, erkek çocuk, anne, baba, kardeş ya da diğer varisler akrabalık dereceleriyle birlikte kaydedilmiştir. İslam hukukuna göre kız ve erkek çocuklar, kız ve erkek kardeşler ya da üvey kız (NBKM, s. 9, 41, 61, 100, 117, 131) ve üvey erkek kardeşler (NBKM, s. 41, 55, 68, 111, 112) mirastan farklı oranlarda pay aldıkları için bu hususlar açıkça kaydedilmiştir. Henüz doğmamış çocuğun payı ayrıca yazılmış (NBKM, 4, 15, 16, 35, 78, 79, 89, 98, 124) ve metin kısmında bu husus belirtilmiştir. Ölen kişiden alacaklı olanlar ve alacak miktarları (NBKM, s. 21,23, 26, 30), vakıflara borcu olanların borçları (NBKM, s. 130), varsa eşlerine mehir borcu (NBKM, s. 13, 15, 21, 22, 23, 24, 25, 26) kaydedilmiştir. Müslim ve gayrimüslim kişilerin muhaleffât kayıtları şekil olarak benzer özelliklere sahiptir. Ancak içerik olarak bazı farklı hususiyetler söz konusudur. Vefat etmiş manasında Müslüman şahıslar için “fevt olan” “vefat eden”, gayrimüslim şahıslar için “hâlik olan”¹ ifadesi kullanılmıştır.

Zengin Kadınlar ve Mahallelere Göre Dağılımı

Tereke kaydı incelenen zengin kadınlardan en az servete sahip olanı Has Biga Bey Mahallesi'nden Neslihan binti Mustafa'dır. Neslihan'ın terekede kayıtlı serveti 21235 akçedir (NBKM, s. 44 / 2). Alaca Mescid Mahallesi'nden Hadice binti Süleyman 403995 akçe serveti ile en fazla servete sahip elit kadındır (NBKM, s. 25).

¹ Sözlükte “hâlik” ifadesi, helâk olan, miskinlik içinde ölen şeklinde açıklanmıştır. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 21. Baskı, Ankara 2004, s. 318.

Mahalle Adı	Sayı	Mahalle Adı	Sayı
Saat	2	Hacı Bayram	2
Mansur Hâce	2	Kara	2
Hacı Yahşi	1	Orta Mescid	1
Yazıcızâde	1	Alaca Mescid	1
Hacı İsmail	1	Has Biga Bey	1
Karagöz Bey	1		

Kaynak: (NBKM, S 12)

Kadınların ikamet ettikleri mahalleler yukarıda verilmiştir. Buna göre zengin kadınlar daha fazla Saat, Mansur Hâce, Hacı Bayram ve Kara Danişmend mahallelerinde sakin idi.

Kıyafetler

İç Giyim, Elbise ve Sokak Kıyafetleri

Osmanlı evinin iç mekânı, fazla güneş almayan ve yaz kış serin olan, ısınma sistemi yetersiz bir mekândır. Bu nedenle Osmanlı giyim geleneği üst üste giyilen giysilerden oluşmuştur (Görünür ve Ögel, 2006, s. 61). Selçuklulardan başlayarak Osmanlı kadınlarının ev içi giysisi gömlek, şalvar ve entariden oluşuyordu. Kumaş kalitesi ve süslemeler farklı olmakla beraber zengin ve fakir hemen bütün Osmanlı kadınları aynı biçimde giyiniyordu (Altındal, 1994, s. 75). Sokak giysisi olarak da ferace ve yaşmaktan oluşan Osmanlı kadın giysisi XIX. yüzyılın ikinci yarına kadar ayrıntı bazında teferruatlara açık olmasına karşılık genel çizgilerdeyse gelenekselliğini sürdürür. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı etkisi ön plana çıkar ve giyim - kuşamda geleneksel etki azalır (Gürtuna, 1999, s. 202).

Kadınların iç giyiminde kullandıkları kıyafetlerin başında gömlek yer almaktadır. Gömlek başka bir ifadeyle gönlek (NBKM, s. 36), çıplak tene giyilen şey demektir. Kadın gömlekleri ayak bileklerine kadar uzun olur (Koçu, 1967, s. 125). Kadınlar gömleğin altına topuklara kadar inen don giyerlerdi (Gürtuna, 1997, s. 40). Gömlekler, tereke defterlerine kaydedilirken genelde kumaş türü belirtilmemiştir. Gömleklerin bazıları dülbend (NBKM, s. 106 / 1) ve bürüncük (NBKM, s. 146 / 1) ya da doğrudan ipek kumaşlardan (NBKM, s. 106 / 1, 136 / 1) yapılmıştı. Gömlek fiyatları 40 ile 480 akçe arasında değişmekteydi. Köhne gömleklerin fiyatları ise 14 ile 27 akçe arasındaydı. Gömlek fiyatlarını belirleyen unsurlar kumaş türü, nakışlı olup olmaması, kullanım süresi olarak sıralanabilir. Bürüncük, ipek ve

nakışlı gömlekler daha kıymetli idi. Kayıtlarda ayrıca hamam gömleğinden söz edilmiştir (NBKM, s. 36).

Donların belden bağlanmasını sağlayan şey ise uçkur idi. Eskiden iç donu, çakşır, şalvar gibi giyecekler belden uçkur denilen ince kuşakla bağlanırdı. Uçkurluk, iç donunda donun kendi bezinden, tahminen iki parmak eninde dar yapılırdı (Koçu, 1967, s. 236). Terekelerde uçkurların fiyatları ve nitelikleri değişiklik göstermektedir. Rukiye binti Hacı Yusuf'un terekesinde altı adet uçkur vardı. Dördünün fiyatı 320, ikisinin fiyatı ise 200 akçe idi (NBKM, s. 7 / 1). Uçkurlar nakışlı olabilmekteydi. Havva Hatun binti Hacı Hüseyin'in iki adet nakışlı uçkurunun fiyatı 155 akçe idi (NBKM, s. 36).

Kadınların kullandıkları bir diğer giyim ürünü zıbındır. Zıbın, kışın elbisenin altından giyilen, kolsuz, pamuklu yelektir. Zıbına, içlik de denilir ve kaftan altına mutlaka zıbın giyilirdi (Koçu, 1967, s. 251). Sofya'da kadınların kullandığı zıbınlar çok çeşitli idi. Zıbınlar darayı, hâre, atlas kumaşlardan imal edilmiştir. Renk olarak beyaz, yeşil, al, sarı, mor renkler ya da farklı renklerin karışımı olan alaca zıbınlar kayıtlarda rastlanmıştır. Zıbınlarda en çok tercih edilen renk beyazdır. Tespit edilen on yedi zıbından sekizi beyaz renklidir. Genelde kadınlar tek zıbın sahibi idi. Ancak Fatma binti Abdullah'ın mor, alaca ve beyaz renkli 4 adet zıbını vardı (NBKM, s. 121 / 1). Zıbın fiyatları ise 19 akçe ile 280 akçe arasında değişmekteydi. Ayşe binti Hafız Mehmed 280 akçe değerinde zıbına sahip iken Fatma binti Abdullah'ın zıbınının değeri 19 akçedir (NBKM, s. 123, 121).

Kadın terekelerinin birçoğunda iç giyim eşyası olarak don yer almaktadır. Donlar, kalite ve kumaş özelliğine göre fiyatları değişmekteydi. Fatma binti Hacı Halil 75 akçe değerinde don kullanırken, Hediye binti Mehmed Ağa 401 akçe kıymetinde nakışlı bir don ve 815 akçe değerinde nakışlı iki don sahibi idi (NBKM, s. 34 / 2, 146 / 1). Süsleme ve nakışlı donların fiyatları diğerlerine göre oldukça pahalıydı (NBKM, s. 7 / 1, 34 / 2, 106 / 1, 136 / 1, 146 / 1). Tereke kayıtlarında nakışla işleme yapılmış anlamında "munakkaş" tabiri kullanılmıştır. Kayıtlarda donun kumaş çeşidi de belirtilmiştir. Hadice binti Süleyman sandal kumaştan dikilen don kullanmakta (NBKM, s. 25) ve iç giyim için pamuklu kumaş tercih ettiği anlaşılmaktadır.

XVI ve XVII. yüzyılda kadınları sokak ve meydan gibi kamusal alanlarda betimleyen minyatürlere göre Osmanlı kadınının kıyafeti sadedir. Dış kıyafet ferace ve yaşmaktan oluşmaktadır. Osmanlı minyatüründe kadınların feraceleri açık ve koyu renklerden olabilmektedir. Yaşmaklar ise beyazdır (Haral, 2006, s. 208).

Entari; basma, patiska ve benzeri ince kumaşlardan yapılan uzun, düz ve süssüz elbisedir. Gece entarisi ise erkek ve kadınların gece yatarken ya da ev içinde giydikleri uzun bir gömleğe verilen addır (Kâmûs-ı Türkî, 1989, s. 171). Oldukça yumuşak ve vücudu saran ve etek boyu ayak bileklerine kadar, uzun kollu ve önden açık bir giysidir (Görünür ve Ögel, 2006, s. 61). Evde giyilen entarilerin etek kısmı gayet bol ve uzun yapılmaktaydı. Dik kumaştan eteklik giyilerek elbisenin kabarık ve gergin durması sağlanıyordu (Taşçıoğlu, 1958, s. 18-19). Tereke kayıtlarına göre elit kadınların entarilerinin daha çok atlas ve hâre kumaşlardan imal edildiği anlaşılmaktadır. Renk olarak kırmızı ve yeşil öne çıkmakta beyaz, mavi ve siyah renkli entarilere de rastlanmaktadır. Entari fiyatları 50 ile 400 akçe arasındaydı. En pahalı ve en fazla entari sahibi kadın Hediye binti Mehmed Ağa'dır. Hediye Hatun'un yeşil atlas, al atlas, beyaz atlas ve yeşil kumaştan entarileri vardı. Bunların fiyatları 250-400 akçe aranda değişmekteydi (NBKM, s. 146 / 1). Rukiye binti Hacı Yusuf'un 400 akçe kıymetinde hâre entarisi bulunmaktaydı (NBKM, s. 7 / 1).

Çentiyân adı verilen giysi bezden kesilmiş bir şalvardır. Sofya'da elit kadınların az tercih ettiği bir kıyafetti. (Koçu 1967, s. 70). Meryem binti Abdullah'ın 71 akçe kıymetinde hâre kumaştan çentiyânı vardı (NBKM, s. 90 / 1).

Kadınların giyim kuşam eşyaları arasında en dikkat çekici olanı herhalde kaftanlardır. Tereke kayıtlarında fiyat, kalite, renk gibi çeşitli özellikler bakımından en geniş yelpazedeki ürün kaftanlardır. İncelenen terekelerde kırktan fazla kaftan yer almaktadır. Kaftan, en üste giyilen astarsız bir kıyafettir. Lüks ve değerli kumaşlardan dikilen kaftanların göğüs kısımları altın telli şerit ya da kordonlarla süslenir, elmas ve altın düğmelerle bezenirdi (Koçu, 1967, s. 138). Giyen kişinin zenginliğini ve zarafetini yansıtır (Oğuz, 2011, s. 110). Kaftan önde iri inci veya elmas düğmeyle iliklenirdi. Omuzları tamamen örten bu kıyafet göğüste derin kesimli idi (Üçel-Aybet, 2007, s. 138). XVIII. yüzyıl başlarında İstanbul'u ziyaret eden Fransız seyyah Joseph de Tournefort, Türk kadınlarının, gömleklerinin üstüne çok zengin bir kumaştan kaftan giydiklerinden söz etmiştir (Tournefort, 2008, s. 70).

Kadınların kullandığı kaftanların bazıları âdeta servet değerindeydi. Aksesuarlarıyla birlikte ev fiyatından daha fazla kıymetli kaftanlara rastlanmaktadır. Hadice binti Süleyman'ın farklı özelliklerde dört kaftanı vardı. Bunlardan yedi adet altın düğmeli atlas kaftanı 16000 akçe, sekiz adet inci düğmeli beyaz atlas kaftanı 5600, diba kaftan 2000 akçe, beyaz diba kaftan 1500 akçe kıymetinde idi (NBKM, s. 25). Buna karşılık akçe değeri az olan kaftanlara da rastlanmaktadır. Fatma binti Abdullah'ın turuncu renkli hâre kumaş kaftanı 140 akçe, Havva

binti Hasan Efendi'nin yeşil hâre kaftanı 185 akçe, köhne diye belirtilen Havva Hatun binti Hacı Hüseyin'in kaftanı 200 akçe kıymetinde idi (NBKM, s. 121 / 1, 136 / 1, 36).

Kaftanların imal edildiği kumaş türü ve rengi, aksesuar olarak kullanılan altın, inci, sim düğmeler kaftan fiyatlarına etki etmekteydi. Kullanılan kumaşlar arasında atlas, dibâ, hâre, serâser, sandal, Şam alacası, gülgüf, kemha yer almaktadır. Bahsedilen kumaşlar oldukça değerli kumaşlardı. Serâser kumaştan elde edilmiş kaftan sahibi kadın sayısı azdır. Hediye binti Mehmed Ağa'nın serâser kırmızı kaftanı vardı. Kaftanın değeri ise 2400 akçedir (NBKM, s. 146 / 1). Hadice binti Süleyman'ın iki adet dibâ kaftanı 2000 ve 1500 akçe, Hediye binti Mehmed Ağa'nın kırmızı dibâ kaftanı 1415 akçe değerindeydi (NBKM, s. 25, 146 / 1). Zengin kadın terekelerinde sekiz adet hâre kaftan yer almaktadır. Bunların fiyatları 140 ile 7000 akçe arasında değişmekteydi. Ümmühan binti Ali'nin mavi renkli kemhâ kaftanının fiyatı 310 akçedir (NBKM, s. 139 / 2). Sandal, ipekli ve pamuklu bir kumaştır. Sandal kumaş kaftanların fiyatları diğer kumaşlara göre daha düşüktü. Havva Hatun binti Hacı Hüseyin'in mor sandal kaftanı 350 akçe, Ümmühan binti Murteza'nın alaca sandal kaftanı ise 418 akçeydi. Havva Hatun ayrıca Şam alacası kumaştan dokunan 610 akçelik kaftana ve 900 akçelik alaca kaftana sahipti. Ümmühan binti Murteza'nın mor alaca kaftanı ise 460 akçe değerindeydi (NBKM, s. 36, 69 / 1). Kaftan yapımında en çok tercih edilen kumaş atlas ve hâre kumaşlardır.

Kadınların kullandığı kaftanların renkleri oldukça çeşitliydi: Beyaz, mavi, kırmızı, mor, alaca, sarı, turuncu ve yeşil. En çok tercih edilen renk yeşil, kırmızı, beyazdır. Kaftanlarda aksesuar olarak düğmeler dikkat çekmektedir. Kaftanın daha şık ve pahalı olmasını sağlayan ve giyen kişinin zenginliğinin de bir göstergesi kabul edilen düğmeler; altın, inci, sim olabilmekteydi. Düğme sayısı yedi ile dokuz arasında değişmekteydi. Sim düğmeli kaftanların değeri az iken inci ve altın düğmeli kaftanlar oldukça pahalıydı. Hadice binti Süleyman'a ait altın düğmeli atlas kaftan 5600, inci düğmeli atlas kaftan 16000 akçe, Fatma binti Abdullah'ın sim düğmeli, hâre kaftan 170, atlas kaftanı ise 402 akçe idi (NBKM, s. 25, 121 / 1). Kaftanların daha gösterişli görünmesi için şerit ve tellerden yararlanılarak süslemeler yapılmaktaydı. Ayşe binti Hafız Mehmed ve Rukiye binti Hacı Yusuf kaftanını sarı renkli tel ile süslemişti (NBKM, s. 123, 7 / 1).

Kürk, soğuktan korunmak için hayvan postlarından yapılmış bir kıyafettir. Osmanlı Devleti'nde kürk, ilk zamanlarda daha çok soğuktan korunmaya yönelik bir giysi iken zamanla lüks bir meta haline gelmiştir (Karaca 2002, s. 568-569). Kürk, süs ve giyim aksesuarı olmasının yanı sıra zamanla toplum içindeki itibarı ve statüyü gösteren bir unsur hâline

gelmiştir (Tekin, 2002, s. 644). Resmî kıyafet olarak da kullanılan kürklerin kaplanmasında çuha, sof, atlas, kadife, şal, şali ve seraser türünden kumaşlar kullanılmıştır. XVII. yüzyıl Osmanlı piyasasında samur, vaşak, zerdava, kakum, tilki, karsak, sansar, sincap, çılkafa, tavşan, göçen / kokarca, çakal, kuzu ve kedi kürkleri görülmektedir. Giysiler içinde kullanılan en kıymetli kürkler; siyah tilki, Sibiryaya gri sincabı, samur, elma yanağı, vaşak, zerdava ve kakum idi (Karaca 2002, s. 568-569). En fazla rağbet gören kürk çeşitleri samur, kakım, elma kürkü, vaşak ve zerdevadır (Davis, 2006, s. 210). İncelenen terekelerde kadınlara ait dokuz adet kürk tespit edilmiştir. Kürkler; samur, sansar ve zerdeva gibi hayvanların postlarıyla kaplıydı. Bazı kürklerin ise niteliği hakkında detay verilmemiştir. Hediye binti Mehmed Ağa'nın terekesinde samur postundan kaplı sade bir kürk (4200 akçe) ve çuha kumaş ile kaplı 3000 akçe kıymetinde zerdeva kürk, Havva Hatun binti Hacı Hüseyin'in kürkü ise sansar postundan, al renkli ve sekiz adet sim düğmeli (5320 akçe) idi (NBKM, s. 146 / 1, 36). Diğer kürklerin fiyatı ise 100 ile 1370 akçe arasındaydı.

Kapama, cübbe gibi üste giyilen bir çeşit elbiseye ya da takım elbiseye denilirdi (Ercan, 1990, s. 122). Kapama, servet miktarı daha az olan kadınların tercih ettiği bir kıyafetti. Havva binti Hasan Efendi alaca renkli sandal kumaştan ve yeni kapama (390 akçe), Fatma binti Abdullah mor renkli boğası kapama (250 akçe) ve mavi renkli atlas kumaş kapama (230 akçe), Neslihan binti Mustafa ise yeşil renkli yeni bir kapama (380 akçe) sahibi idi (NBKM, s. 136 / 1, 121 / 1, 44 / 2). Havva binti Hasan Efendi'nin ayrıca al hare (221 akçe) kumşatan imal edilmiş kapaması vardı (NBKM, s. 136 / 1). En pahalı kapama Fatma binti Mehmed'e aitti. Yeşil darayı kumaştan yapılan kapamanın fiyatı 500 akçe idi (NBKM, s. 37 / 2).

Ferace, kadın giyim kuşamı bağlamında, kadınların sokakta yaşmakla giydikleri üst elbisesidir (Tezcan, 1995, s. 349). Kadınların tesettür için giydikleri üstlüğün adı olup birçok kumaştan ferace yapılırdı. Sade ve süssüz feracelerin yanı sıra cepleri ve yakaları işlemeli olanlar da vardı (Pakalın, 1993, s. 601). İncelenen kayıtlarda farklı renk ve kumaşlardan yapılmış çok sayıda ferace tespit edilmiştir. Kumaş türü belirtilen feracelerin daha çok sof ve çuha türü kumaşlardan imal edildiği anlaşılmaktadır. Havva binti Hacı Hüseyin'in feracesi ise londra kumaştandı (NBKM, s. 36). Feracelerin renkleri al, mor, yeşil, kırmızı idi. Sade feracelerin yanı sıra nakışlarla süslü feraceler dikkat çekmektedir. Munakkaş ferace şeklinde kaydedilen feracelerin akçe değeri nakışsız olanlara göre daha fazladır ve fiyatları 306 akçe ile 1560 akçe arasında değişmektedir. En pahalı feracenin sahibi Havva Hatun binti Hacı Hüseyin'dir. Havva Hatun'un al renkli feracesi 1810 akçedir (NBKM, s. 36). Buna karşılık

Ümmühan binti Ali'nin feracesi ise sadece 7 akçedir (NBKM, s. 139 / 2). Kadınlar genelde bir adet ferace sahibi iken üç feracesi olanlara da rastlanmaktadır. Hediye binti Mehmed Ağa; al zemin ferace (1410 akçe), mor ferace (800 akçe) ve munakkaş ferace (1475 akçe) sahibi idi (NBKM, s. 146 / 1). Havva Hatun binti Hacı Hüseyin'in de üç feracesi vardı: Nakışlı köhne ferace (350 akçe), londra kumaştan yeşil ferace (1310 akçe), al ferace (1810 akçe) (NBKM, s. 36).

Ferace geçmişten günümüze farklı bir giyecek hâlini almıştır. Osmanlı Dönemi'nde renkli ve islemeli kumaşlardan yapılan ferace, günümüzde uzun kollu, yakasız, bol ve siyah renkte pardösüyü anımsatan bir giysi haline dönüşmüştür (Sarıtaş *vd.*, 2007, s. 196). XVII. yüzyıl seyyahlarından Fransız Du Loir'in ferace giyen kadınları şu şeklide anlatmıştır: Müslüman kadınlar dışarı çıktıklarında manto yerine geçen ikinci bir giysi giyerler, bunun yenleri o kadar uzundur ki yalnızca parmak uçları gözükmektedir. XVII. yüzyılın sonlarında İstanbul'u ziyaret eden François Aubry de La Motraye, kadınların sokağa çıkarken baştan ayağa kadar örtündüklerini, çuhadan uzun bir ferace giydiklerini kaydetmiştir (Gürtuna, 1997, s. 33, 36).

Ferace, yaşmak ve peçe XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı kadınının sokak giyimini teşkil etmiştir (Altındal, 1994, s. 75). Kadınlar sokağa çıkacakları vakit ferace ile birlikte yaşmak ve mahrama (makrame) kullanmışlardır. Yaşmak, kadınların sokakta ferace ile birlikte giydikleri ince beyaz tülbent olarak tanımlanmıştır. İki parça olarak biri yukarıdan diğeri aşağıdan gelerek gözleri açıkta bırakan bir örtüdür (Kâmûs-ı Türkî, 1989, s. 1530). Mahrama başka alanlarda da kullanılmasının yanında bazı bölgelerde kadınların sokağa çıkarken manto üstüne örtündükleri işlemeli geniş örtünün adıdır (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1607). Bazı yörelerde gelin, baba evinden çıkarken, yengeler tarafından kullanılagelmiştir. Gelin alıcısında bulunan yengeler, diğere baş giyimlerinin üzerlerine örtterek kullanmışlardır (Mızrak, 2009, s. 23). İncelenen dönem kayıtlarında yaşmak sadece bir kadının terekesinde yer almaktadır. Havva binti Hasan Efendi'nin terekesinde makrame (mahrama) yaşmak şeklinde bir kayıt vardır (NBKM, s. 136 / 1). Tereke kayıtlarında farklı alanlarda kullanılan makramelerden söz edilmiştir. Makrame yaşmak olarak bahsedilen makramenin ise ferace ile giyilen bir kıyafet olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlarda sadece "makrame" diye kaydedilen malzemelerden başka "baş makramesi"nden söz edilmiştir. Ayşe binti Hafız Mehmed ve Fatma binti Hacı Halil'in terekelerinde yer alan baş makramelerinin fiyatları 22 ve 47 akçe idi (NBKM, s. 123, 34 / 2).

Makrame kayıtlarda en çok bahsedilen malzemeler arasındaydı. Makramenin farklı işlevleri ve kullanım alanları vardı. Makrame; kenarı işlemeli başörtüsü, işlemeli havlu, peşkir, destmal olarak kullanılan bir kavramdır (Pakalın, II, 1993, s. 393). Kayıtlarda makrameden; “makrame”, “makrame yaşmak”, “baş makramesi”, “şerbet makramesi”, “kenef makramesi”, “duvar makrame”, “havlu makrame” şeklinde söz edilmiştir. İncelenen kayıtlarda sadece makrame olarak kaydedilen makrameden kastedilen şeyin ne olduğunu kesin olarak tespit etmek zor görünüyor. Ancak kayıtlarda makramenin kullanım alanlarından bahsedilmiştir. Örneğin kayıtlarda geçen “makrame yaşmak” ve “baş makramesi” tabirlerinin kadınların baş ve yüzlerini örtecek şekilde giydikleri kıyafet olduğu açıktır. Bu durumda kayıtlarda sadece “makrame” diye bahsedilenleri; havlu, peçete, peşkir, destmal olarak değerlendirmek mümkündür. “Şerbet makramesi” şerbet ikram edilirken şerbet kâselerinin yanında peçete işlevi görmekteydi (Maydaer, 2008, s. 579). Makrame yapımında kimi zaman dülbend adı verilen ince beyaz bir bez kullanılırdı (NBKM, s. 25). Makramelerin sırmalı, nakışlı (NBKM, s. 90) olanlarına da rastlanmaktadır.

Tereke kayıtlarında kadın ayakkabıları hakkında yeterli bilgi yer almamaktadır. Terekelerden anlaşıldığı kadarıyla kadınlar nalın adı verilen bir ayakkabı giyinmekteydi. Nalın, tahtadan yontularak yapılan ve köseleden tasmalı bulunan bir ayakkabıdır. Sedef işlemeli, gümüş tel, mercan kakmalı, inci işlemeli olanları adeta birer sanat eseridir (Koçu, 1967, s. 179-180). Nalın, sim nalın ya da sim kaplı nalın şeklinde kayıtlarda yer almaktadır. Hadice binti Süleyman’ın ayağına giydiği sim kaplı nalının fiyatı 500 akçe, Hediye binti Mehmed Ağa’nın sim kaplama nalını 300 akçe, Havva Hatun binti Hacı Hüseyin’in sadece nalın olarak kaydedilen ayakkabısı ise 23 akçedir (NBKM, s. 25, 146 / 1, 36). Bu kadınlar incelenen tereke kayıtlarına göre Sofya’nın en zengin kadınlar arasındaydı.

Başlık, Kemer, Takı ve Aksesuarlar

Baş Örtüsü ve Başlıklar

Saç; rengi, cinsiyetlere göre farklılaşan kesimi, örtülüp, açık bırakılması ve üzerine takılan aksesuarlar bağlamında incelendiğinde kültür tarihi açısından çok önemli ipuçları taşır. Osmanlı minyatüründe kadınların baş kuaförü birçok yönden farklılıklar içerir. Betimlenen kadının Osmanlı veya Osmanlı dışından bir tip olması, kadın figürünün iç mekân veya sokakta betimlenmesi, zamana göre değişen zevkler ve kadın figürünün kimliği farklılıkları belirleyen ana unsurlardır (Haral 2006, s. 210). Osmanlı minyatüründe sokakta gösterilen kadınlar tüm

vücutlarını örten ferace, yaşmak ve peçe ile tasvir edildiği için, bu betimlemelerde kadının süsleri ve saçları ile ilgili bilgi edinilemezken, iç mekân tasvirlerinde durum farklıdır. Kadınlar örtülü tasvir edilmediği için harem sahnelerinden ve tek figür albümlerinden kadınların başlıkları, kaşbastıları ve takıları hakkında malumat elde edilebilir. Toplumsal tipleri gösteren iç mekân betimlemelerinde saçlar çok uzun değildir, omuzlara değmektedir. XVI ve XVII. yüzyıl minyatürlerinde, mitologya yaratıkları ve edebî tiplerden farklı olarak, Osmanlı toplumsal tiplerinin saçları Selçuklu örnekleri gibi dizlere kadar uzanmamaktadır. Omuzlara değecek şekilde ya da bundan biraz uzun resmedilmiştir (Haral, 2006, s. 214).

Saç bağı, kadınların saçlarına taktıkları bir aksesuardır. İncelenen dönemde kadınların altın ve gümüşten yapılan oldukça pahalı saç bağı kullandıkları anlaşılmaktadır. Saç bağlarının çoğunluğu altından imal edildiği için âdeta bir servet değerindeydi. Saç bağları ağırlığı, fiyatı ve çeşitli özellikleriyle birlikte kaydedilmiştir. Havva Hatun binti Hacı Hüseyin'e ait incilerle süslenmiş, sekiz ayaklı altın saç bağı, 18,5 miskal ağırlığında ve 9070 akçe kıymetinde idi (NBKM, s. 36). Saime binti Hacı Mehmed'in inci ile süslenmiş saç bağı 18 miskal ağırlığında ve 8640 akçedir (NBKM, s. 106 / 1). Tereke kayıtlarında saç bağı bulunan diğer kadınlar ve akçe değerleri şu şekildedir: Hediye binti Mehmed Ağa (2751 akçe), Ayşe binti Hafız Mehmed (6300 akçe), Saime binti Hacı Mehmed (1200 akçe), Meryem binti Abdullah (4500 akçe), Havva binti Hasan Efendi (3380), Ümmühan binti Murteza (3900 akçe) (NBKM, s. 146 / 1, 123, 106 / 1, 90 / 1, 136 / 1, 69 / 1). Rukiye binti Hacı Yusuf'un gümüşten saç bağının fiyatı ise 100 akçedir (NBKM, s. 7 / 1). Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere incelenen dönemde Sofyalı zengin kadınlar süslenmeye çok önem vermişlerdir. İncilerle süsledikleri saç bağları orta hâlli bir ev ile aynı fiyata sahipti.

XVIII. yüzyıl öncesi Osmanlı minyatüründe, kamusal alanda Müslüman kadınların başlarının örtülü tasvir edilmesi saçla ilgili en belirgin uygulamadır. Osmanlı toplumunda Müslüman kadınların sokak, çarşı, pazar gibi yerlerde kendilerine haram olan erkeklerin yanında örtünmeleri zorunludur. Osmanlı minyatürünün klasik üslubunun olduğu XVI. yüzyıl tarih yazmalarında, Osmanlı kadınları başlarını örten beyaz örtüleri, yüzlerinin bir kısmını kapatan yaşmakları ve tüm yüzü saklayan bir peçe ile betimlenir (Haral, 2006, s. 213-214). Serpuş, yeniçeriliğin ilgasına kadar resmi ve hususi hemen herkesin başına giydiği takke, kavuk gibi başlıklara verilen genel bir addır (Pakalın, 1919-1921, s. 103). Tarihî süreç içinde kadınlar çok çeşitli başlıklar kullanmışlardır. Bunlardan bazıları doğrudan tesettür ile ilgilidir ve süslenme daha geri plandadır. Yaşmak, peçe, burgu daha çok tesettürle ilgili iken serpuş,

yemeni, terpuş, çatki, fes, hotoz, tac vb. başlıklar ise değerli taşlar, iğne ve mücevherler ile süslenerek giyen kişinin gelir ve statüsünü yansıtan bir giyim-kuşam ürünü hâlini almıştır (Saygılı ve Artaç, 2014, s. 31). İncelenen kayıtlarda kadınların terpuş adı verilen başlıkları genellikle kadife kumaştan yapılmıştır. Bazı terpuşların ise sadece adından söz edilmiş, niteliği hakkında bilgi verilmemiştir. Terpuşların rengi ise daha çok kırmızı (NBKM, s. 37 / 2, 136 / 1, 69 / 1), mor (NBKM, s. 69 / 1, 90 / 1, 146 / 1) ve yeşil (NBKM, s. 136 / 1) idi. Terpuşlardan süslü olanlarına da rastlanılmaktadır. Hediye binti Mehmed Ağa'ya ait inci ile işlenmiş mor kadife terpuşu, Havva Hatun binti Hacı Hüseyin'in incilerle süslenmiş terpuşu, Havva binti Hasan Efendi'nin ise kırmızı kadife sürmeli terpuşu vardı (NBKM, s. 146 / 1, 36, 136 / 1). Terpuşların fiyatları 11 akçe ile 6120 akçe arasında değişmekteydi. Terpuşların fiyatlarını artıran en önemli unsur mücevherlerle süslenmiş olması idi. En pahalı terpuşun sahipleri Hediye binti Mehmed Ağa (6120 akçe) ve Havva Hatun binti Hacı Hüseyin'dir (4800 akçe) (NBKM, s. 146 / 1, 36). Havva Hatun'un bundan başka 2 adet terpuşu daha vardı.

İstifan, kadınların başlarına taktıkları eşyalardandır. Rumca olduğu bilinen bu kelime gelin tacı, çiçek veya işlemeli ziyet eşyasından yapılan genellikle Hristiyan halk tarafından gelin kızların başına takılan başlık, hotoz anlamına gelmektedir (Parlatır, 2006, 772, Oğuz, 2011, 114). İstifan kullanımı Sofyalı zengin kadınlar arasında çok yaygın değildi. Mücevher ve giyim malzemesinden anlaşıldığı kadarıyla lüks ve süslenmeye düşkün olan Hediye binti Mehmed Ağa'nın altın istifanı 7400 akçe idi. Hediye Hatun'un istifandan başka kullandığı diğer bir başlığı olan inci ile işlenmiş mor kadife terpuşunun değeri 6120 akçe, incili altın perişanî 3756 akçe, altın saç bağının fiyatı ise 2751 akçedir (NBKM, s. 146 / 1). Hediye Hatun'un sadece başlık ve saç süsleyen aksesuarları bile Sofya'da pek çok kişinin toplan servetinden fazlaydı.

Kadınların kullandıkları başlıkların bazıları çeşitli malzemelerle süslenmiştir. Sorguç, kavuk, örf, destar, amame, yusuflî selimî, horasani, yatırtma, fes adı verilen her türlü erkek başlığı ve iç mekânlarda kullanılan kumaş, çiçek ve çeşitli işlemelerle hazırlanan hotoz adı verilen kadın başlıklarının üzerine takılan çeşitli mücevher veya kıymetli tüylerden yapılmış bir süsün adına dönüşmüştür (Tarım Ertuğ, 2009, s. 378-379). İncelenen tereke kayıtlarına göre sorguçların yapımında sim kullanılmıştır. Sorguç kullanan kadın sayısı fazla değildi. Tespit edilen sorguçlardan ikisi Meryem binti Abdullah'a ait olup fiyatları ise 27 ve 300 akçedir (NBKM, s. 90 / 1). Saime binti Hacı Mehmed'in sorgucu ise 55 akçedir (NBKM, s. 106 / 1).

Perişanî, Sofyalı zengin kadınların kullandığı diğer bir başlık çeşididir. Pahalı bir başlık olan perişanî yaygın bir giyim-kuşam ürünü değildi. Altın ya da simden yapılan perişanîlerin yanı sıra inci ile süslü olanları da vardı. İncilerle süslenmiş altın perişanî sahibi iki kadından birisi Hadice binti Süleyman (13200 akçe), diğeri Hediye binti Mehmed Ağa'dır (3756 akçe) (NBKM, s. 25, 146 / 1). Meryem binti Abdullah ise sim perişanî (140 akçe) kullanmaktaydı (NBKM, s. 90 / 1).

Kemer ve Kuşak

Kadınların elbiselerinin üstüne giydikleri aksesuarlar arasında bele bağlanan kuşakların ayrı bir yeri vardır. İncelenen kayıtlarda elit kadınların kullandığı kuşakların metal olanlarının altın ya da sim, kumaş olanlarının ise şaldan yapılmış oldukları görülmektedir. Hediye binti Mehmed Ağa'nın altın kuşağı 28 miskal ve 6888 akçe kıymetindedir (NBKM, s. 146 / 1). Kuşakların çoğunluğu gümüşten imal edilmiştir. Sim kuşakların; sim raht kuşak (NBKM, s. 36 / 1), sim önlük kuşak (NBKM, s. 106 / 1, 7 / 1, 121 / 1), sim kemer kuşak (NBKM, s. 34 / 2) şeklinde türleri vardı. Sim kuşakların en pahalısı Mümine binti Hacı Ali'ye aittir. 250 dirhemlik sim kuşağın fiyatı 3500 akçedir (NBKM, s.100 / 3). Diğer pahalı sim kuşakların sahipleri ve akçe değerleri şu şöyle idi: Saime binti Mehmed'e ait 120 dirhem kuşağın fiyatı 2925 akçe, Havva Hatun binti Hacı Hüseyin'in 174 dirhem ağırlığındaki sim raht kuşağının değeri 2871 akçedir (NBKM, s. 106 / 1, 36). Sim önlük kuşakların fiyatı ise daha düşüktür ve 151 ile 300 akçe arasında değişmektedir (NBKM, s. 7 / 1, 106 / 1, 121 / 1). Bu kuşaklar yarım kuşak olmalıdır (Oğuz, 2011, s. 110). Diğer kuşak çeşitleri arasında; 51 akçe değerinde şal kuşak (NBKM, s. 106 / 1), 70 akçelik sırma kolan kuşak (NBKM, s. 90 / 1) ve 1500 akçe kıymetinde raht kuşak (NBKM, s. 44 / 2) bulunmaktadır.

Takı - Mücevher ve Aksesuarlar

Mücevher, kadınlar arasında bir nevi statü ya da saygınlık temin eden bir araçtı (Taşçıoğlu, 1958, s. 19). İncelenen dönemde elit kadınların terekelerinde çok farklı özellikte takı ve mücevhere rastlanmaktadır.

Bilezik, kadın kolunun bilezik ile dirsek arası süsünün adıdır. "Bezek" süs anlamına gelmektedir. "Bilek bezeği" ise bilek süsü olup zamanla bilezik şeklinde kısaltılarak söylenegelmiştir (Koçu, 1967, s. 38). İncelenen dönemde kadınların sadece bir kısmının tereke kayıtlarında bileziğe rastlanmıştır. Bilezik sahibi kadınların genellikle bir ya da bir çift bileziği varken Hadice binti Süleyman'ın farklı niteliklerde ve çok kıymetli bileziklere sahip olduğu

görülmektedir. Hadice'nin bileziklerinin ağırlık ve akçe değerleri şu şekildedir: 1 çift altın bilezik (28000 akçe), 1 çift altın bilezik 35 miskal (8750 akçe), 1 çift altın bilezik 40 miskal (10000 akçe), altın burma bilezik 80 miskal (20000 akçe) (NBKM, s. 25). Bu verilerden anlaşıldığına göre 1 miskal altın bileziğin değeri 250 akçe idi. Ancak terekelerde 1 miskal altın bileziğin değerinin 270 akçe (NBKM, s. 146 / 1) ve 326 akçe (NBKM, s. 123 / 1) olarak kaydedildiği kayıtlara da rastlanmaktadır. Kayıtlarda yer alan diğer bilezikler ve akçe kıymetleri: Altın bilezik 60 miskal-16200 akçe (NBKM, s. 146 / 1), altın burma bilezik 17 miskal-5910 akçe (NBKM, s. 123 / 1), altın bilezik-7000 akçe (NBKM, s. 44 / 2). Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla gümüş bilezik kullanımı yaygın değildi. Rukiye binti Hacı Yusuf'a ait 1 çift sim bileziğin fiyatı 130 akçedir (NBKM, s. 7 / 1).

Yüzükler oldukça farklı nitelik ve özellikteydi. Hadice binti Süleyman'ın üç safir taşlı altın yüzüğü 1400 akçe, Havva Hatun binti Hacı Hüseyin'in inci küpe ve yüzükleri 4800 akçe ve iki adet altın yüzüğü 800 akçe, Havva binti Hasan Efendi'nin altın küpe ve iki adet inci yüzüğü 5320 akçe, Saime binti Hacı Mehmed'in iki adet inci yüzüğü 400 akçe olarak kayıtlarda yer almıştır (NBKM, s. 25, 36, 136 / 1, 106 / 1).

Küpelerin; altın, inci, zümrüt, zümrüt taşı, yakut taşı, la'l taşı olanlarına rastlanmıştır. En çok altın küpe tercih edilmiştir. Bazı kadınların birden çok ve çeşitli özelliklerde küpesi vardı. Hadice binti Süleyman'ın küpelerinin toplam değeri 50000 akçeden fazladır. Sahip olduğu küpeler ve akçe değeri şu şekildedir: Üç incili zümrüt küpe (14000 akçe), 12 miskal ağırlığında inci küpe (20520 akçe), zümrüt taşlı inci küpe (2600 akçe), yakut taşlı altın küpe (3000 akçe), kırmızı yakut taşlı altın küpe (6000 akçe) (NBKM, s. 25). Küpe sayısı fazla olan diğer bir kadın ise Havva Hatun binti Hacı Hüseyin'dir. Havva Hatun; la'l taşlı küpe (2900 akçe), zümrüt küpe (4010), inci küpe ve yüzük (4800 akçe) sahibi idi (NBKM, s. 36). Diğer kadınların sahip olduğu küpeler arasında parasal değeri fazla ve niteliği belirtilmiş olanlardan Hediye binti Mehmed Ağa'nın inci dizi ve küpesinin değeri 10268 akçe, Havva binti Hasan Efendi'nin altın küpe ve inci yüzüğünün değeri 5320 akçedir (NBKM, s. 146 / 1, 136 / 1). Bazı küpeler ise; küpe (NBKM, s. 7 / 1), altın küpe (NBKM, s. 34 / 2, 100 / 3, 123 / 1), inci küpe (NBKM, s. 123 / 1) şeklinde herhangi bir özellik belirtilmeden kayda geçirilmiştir.

İncelenen kayıtlara göre halhal zengin kadınların fazla tercih etmediği bir takı türüydü. İncelenen dönemde Sofya'nın en zengin kadınları arasında yer alan Hadice binti Süleyman'ın 35 miskal ağırlığındaki halhalı 8750 akçe idi (NBKM, s. 25).

Kumaşlar

Pamuklu Dokumalar

Boğası, bugünkü Amerikan bezine benzeyen ve kaput bezini andıran bir kumaş çeşidi olup, eskiden kaftanlara astar olarak kullanılırdı. Osmanlı dönemi pamuklu kumaşları arasında önemli bir yer tutmaktaydı. Genellikle orta kalite bir dokuma olup, beyaz renkliydi. Boyar maddelerle renklendirilerek rengine göre adlar almış olanları da vardır (Salman, 2004, s. 21). Boğası kumaş, üste giyilen elbise olan kapama yapımında kullanılmıştır. Fatma binti Abdullah'ın terekesinde yer alan mor boğası kapamanın fiyatı 250 akçedir (NBKM, s. 121 / 1).

Dülbend, değirmi kesilen parçaları üzerine yazma usulü ile nakışlar basılarak kadınlara baş yemenileri namaz bezi ve erkekler için sarıklık bez olarak kullanılmıştır (Koçu, 1967, s. 98). Dülbend, mahrama (NBKM, s. 25 / 1) ve gömlek (NBKM, s. 106 / 1) yapımında kullanılmıştır. Bazı kayıtlarda ise dülbend ifadesi yer almasına rağmen hangi eşya ya da kıyafet için kullanıldığı belli değildir (NBKM, s.136 / 1, 146 / 1).

Genelde renkli pamuklu iplikle dokunan, eskiden iç giyimde tefrişte ve çeşitli ihtiyaçlarda kullanılan kumaş türüne alaca adı verilmektedir (Salman, 2004, s. 17). Genelde kırmızı bir zemin üzerine sarı çubuklu bir pamuk kumaştır, ipekli de dokunurdu. İpekli alacalar bilhassa Şam'da dokunurdu ve Şam Alacası diye şöhret kazanmıştır (Koçu, 1967, s. 10). Alaca kumaşlar daha çok zıbın (NBKM, s. 121 / 1) ve kaftan (NBKM, s. 36, 69 / 1) yapımında kullanılmaktaydı. Havva Hatun'un Şam alacası kumaştan dokunan kaftanı vardı (NBKM, s. 36, 69 / 1).

Sandal, ipek - pamuk karışımı bir kumaştır. Çizgili kumaşın bir çizgisi ipek, diğeri pamuktur. Dallı ve beneklileri de vardır (Salman, 2011, s. 222). Sandal kumaş; kaftan (NBKM, s. 36 / 1, 69 / 1, don (NBKM, s. 25 / 1) ve kapama (NBKM, s. 136 / 1) yapımında kullanılmıştır. Giyim eşyalarının fiyatlarından anlaşıldığı kadarıyla pahalı bir kumaş değildi. Pamuklu bir kumaş olması dolayısıyla iç giyimde de tercih edilmiştir.

Yünlü Dokumalar

Yünlü dokumaların başında çuha, sof ve şallar gelmektedir. Yerli üretim, ihtiyacı karşılayamadığı için İngiltere, Fransa, İtalya, Hollanda gibi ülkelere ithal edilmiştir (Tezcan, 1993, s. 23-25).

Londrin, İngiliz yünlü dokumalarıdır. XVI. yüzyılda da İngilizler, londrin adı verilen çuhalarıyla Osmanlı pazarına girmişlerdir (Salman, 2004, s. 26). İncelenen belgelerde Londra - londre şeklinde kaydedilmiştir. Sofya'nın zengin ve giyim kuşam yönünden zevkli bir kadını olan Havva Hatun binti Hacı Hüseyin'in londra kumaştan feracesi vardı. 1310 akçe kıymetindeki feracenin rengi ise yeşildi (NBKM, s. 36 / 1).

Tiftik yapağısından ince bükülmüş iplikle dokunan düz kumaşa, ham sof veya som sof denir. Kumaşın eni yaklaşık bir arşındır. Dokunan kumaş ancak yıkanıp fırınlandıktan sonra kullanılabilir. Kumaştaki parlaklık fırınlama ile elde edilir. Beyaz, siyah, al renkleri en çok kullanılan renklerdir. Tiftik keçisi, Ankara ve Tosya civarında yetiştirildiği için sof yapımı da genellikle bu yörede gelişmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren Ankara sofu ün yapmıştır (Salman, 2004, s. 38). Ankara sofunun tiftik lifleri parlak ve uzundur, ipek görünümü verir, sıcak tutar ve çok hafiftir. Bu özelliklerinde dolayı çok aranan bir ürün olmuştur (Salman, 2011, s. 224). İncelenen dönem kayıtlarında sof kumaştan ferace yapıldığı anlaşılmaktadır. Sof feraceler 300 ile 800 akçe arasında kıymete sahipti (NBKM, s. 7 / 1, 25 / 1).

Çuha, çözü ve atkısı tek kat yün ipliğinden, sık dokunmuş kalın bir kumaş türüdür. Çuhaya, dokunduktan sonra terbiyelemek amacıyla; dinkleme, fırçalama, makaslama işlemleri uygulanır ve mengeneden geçirilerek perdahlanırdı (Salman, 2004, s. 26). Sefarad Yahudileri'nin kitleler halinde Selanik'e yerleşmesiyle birlikte XVI. yüzyılın başlarında itibaren Selanik yünlü dokumacılığı hızlı bir gelişme göstermiş, Selanik'de dokunan çuhalar oldukça şöhret kazanmıştır (Kolçak, 2008, s. 98-99).

Keçe, kayıtlarda az da olsa yer alan yünlü kumaşlardandı (NBKM, s. 34 / 2, 139 / 2). Yünlerin ıslatılıp dövülmesiyle elde edilen yünlü çeşididir. XVII. yüzyılda Selanik, Muğla, Edirne, Rodos, keçe üretiminde öne çıkan yerlerdir. Keçenin kalınlığına ise kebe adı verilmektedir (Tezcan, 1993, s. 25).

Şal; atkısı ve çözgüsü yünden, kendine özgü desen gösteren bir kumaş cinsidir. En meşhur şallar Hint ve İran şallarıdır. Kaftan, kavuk, kuşak, seccade, yatak örtüsü, perde, bohça, yorgan şeklinde oldukça yaygın bir kullanım alanı vardır (Tezcan, 1993, s. 25). İncelenen kayıtlarda şalın kuşak yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır (NBKM, s. 106 / 1). Bunun dışında sadece kumaş olarak bahsedilen yeşil şal, sarı şal şeklinde kayıtlara rastlanmıştır (NBKM, s. 25 / 1, 69 / 1, 90 / 1).

İpekli Dokumalar

İpekli kumaşlar arasında bürüncük, serâser, atlas, kemha, kadife, dibâ ve hâre yer almaktadır. Harir, daha çok gömlek yapımında kullanılmıştır (NBKM, s. 106 / 1, 136 / 1). Buna ilave olarak harir dülbende de (NBKM, s. 146 / 1) rastlanmaktadır.

Bürüncük, ham ipeğe az miktarda keten ipliği katılarak dokunan yazlık bir kumaştır. Ten üstüne giyilen iç gömleği ve iç donu yapımında kullanılırdı (Koçu, 1967, s. 48). Bürümcüğün hem çözgüsü hem atkısı çok iyi büküldüğünden dokuma ince, kıvrıkcık ve dökümlü olur. Bazı cinslerinde çözgü telleri arasına pamuk ipliği karıştırılır. Buna helalî veya hilalî denir. Sade, siyah ve renkli çubuklu cinsleri vardır. Bürümcükten gömlek, yorgan mitili ve yatak çarşafı yapılırdı (Tezcan, 1993, s. 27). Sofyalı elit kadın terekelerinden anlaşıldığına göre bürüncük gömlek fazla tercih edilmemekteydi. Hediye binti Mehmed Ağa'nın bürüncük gömleği 277 akçe idi (NBKM, s. 146 / 1).

Serâser, altın ve gümüş telle dokunan kumaşların en göz alanı ve pahalı olanıdır. XVI. yüzyıl ortalarına doğru piyasaya çıkan, ağır ve masraflı bir kumaş türüdür. Çözgüsü ve atkısı ipektir. Atkısında altın alaşımli gümüş tel kullanılır (Atasoy *vd.*, 2001, s. 220; Tezcan, 1993, s. 33) Pahalı ve lüks bir kumaş olan serâserin halk arasında yaygın bir kullanım alanı olmadığı anlaşılmaktadır. Hediye binti Mehmed Ağa'nın serâser kumaştan yapıli kaftanı vardı (NBKM, s. 146 / 1).

Atlas; ipekten dokunmuş elbise yapımında kullanılan, al (kırmızı), mavi, yeşil, sarı olmak üzere daima düz renkli bir kumaştır. Üzerinde hiçbir süsleme motifi bulunmaz (Koçu, 1967, s. 17). İncelenen kayıtlarda en çok rastlanan kumaş türüdür. Atlas kumaş daha çok kaftan (NBKM, s. 7 / 1, 25 / 1, 34 / 2, 36 / 1, 44 / 2, 69 / 1, 90 / 1, 106 / 1, 121 / 1, 123 / 1, 136 / 1, 146 / 1) ve entari (NBKM, s. 36 / 1, 106 / 1, 123 / 1, 136 / 1, 146 / 1) yapımında kullanılmıştır. Bunun yanı sıra atlas kumaştan imal edilen zıbın (NBKM, s. 34 / 2, 37 / 2, 121 / 1), kapama (NBKM, s. 121 / 1) ve peştamal (NBKM, s. 37 / 2) gibi eşyalara da rastlanmaktadır.

Kemha, ipekli dokumalar arasında sarayın ve halkın beğenisine en uygun ağır, gösterişli, tok bir kumaştır. Atkısı ve çözgüsü ipek, üst sıra atkısı ayrıca altın veya gümüş kılardanla takviyelidir (Tezcan, 2002, s.406). Daha çok kaftanlık ve döşemelik olarak kullanılmıştır (Tezcan, 1993, s. 31). Kayıtlarda sadece Ümmühan binti Hacı Ali'nin terekesinde kemha kumaşa rastlanılmıştır. Ümmühan'ın mavi renkli kemha kumaştan dikilen kaftanı 310 akçedir (NBKM, s. 139 / 2).

Kadife, çözgüsü ve atkısı ipek olan havlı bir kumaştır. Düzüne “sade”, desenlisine “münakkaş”, tellisine “müzehhep”, çift zeminlisine “çatma” denir (Tezcan, 2002, s.405). İncelenen kayıtlarda kadife daha çok terpuş yapımında kullanılmıştır. Terpuş yapımında kullanılan kadifelerin renkleri; mor, kırmızı ve yeşil idi (NBKM, s. 69 / 1, 136 / 1, 146 / 1).

Diba, çiçek nakışları dokunmuş lüks bir ipekli kumaştır. Bazen çeşitli renklerdeki çiçeklerin ipekleri arasına altın teller de atılırdı (Koçu, 1967, s. 89). Atlas ile kemha arasında, zemini atlas dokuma, telli ve desenli bir kumaştır. Dokumasında kullanılan altın veya gümüş telin miktarına göre sade ve ağır şeklinde ifade edilmekteydi (Tezcan, 1993, s. 29). Lüks ve pahalı bir kumaş olan diba sadece kaftanlık olarak kullanılmıştır. Sadece Hadice binti Süleyman Ağa ve Hediye binti Mehmed Ağa'nın terekesinde diba kumaştan yapılmış kaftana rastlanılmıştır (NBKM, s. 25 / 1, 146 / 1). Bu kadınlar incelenen dönem tereke kayıtlarına göre Sofya şehrinin en zengin iki kadını idi.

Sofyalı elit kadınların çok fazla tercih etmediği bir kumaş türü olan darayi, kapama ve zıbın yapımında kullanılmıştır (NBKM, s. 34 / 2, 37 / 2).

Hare; çözgüsü ipek, atkısı ipek ve iplik karışığı olup, sık dokunmuş, görünüşü kendinden dalgalı bir kumaş türüdür. Hareler, kumaş dokunduktan sonra iki kızgın silindir arasında kumaşı ezmek ve sürtmek suretiyle elde edilir (Tezcan, 1993, s. 29). Daha çok kaftan (NBKM, s. 7 / 1, 34 / 2, 106 / 1, 121 / 1, 136 / 1, 146 / 1) ve entari (NBKM, s. 7 / 1, 106 / 1) için kullanılan hare kumaştan ayrıca çintiyan, kapama ve zıbın yapılmıştır (NBKM, s. 90 / 1, 136 / 1).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde maddi kültür araştırmalarında tereke kayıtları oldukça önemlidir. Giyim - kuşam da maddi kültürün bir parçasıdır. Osmanlı toplumunda kadınların giyim - kuşamı hakkında bir kısım araştırmalar yapılmış olmasına karşılık Osmanlı Dönemi Balkan şehirleri özelinde araştırmalar oldukça yetersizdir. Bu araştırma bahsedilen alandaki araştırmalara katkı sağlamasının yanında birkaç şehri esas alan karşılaştırmaları incelemeler için detaylı veriler ihtiva etmektedir.

İncelenen dönemde Sofya'da zengin kadınların iç giyim, elbise ve sokak kıyafetlerinin oldukça çeşitli ve farklı fiyatlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kadınların giyim - kuşam malzemeleri arasında; zıbın, gömlek, don, entari, çentiyan, kaftan, kürk, kapama, ferace, makrame gibi ürünler olarak öne çıkmaktadır. Kadın kıyafetlerinde kullanılan kumaşın türü, işçilik özellikleri ve aksesuarlar kıyafetin fiyatına etki etmekteydi. Zengin kadınların bazıları

çok sayıda aynı tür kıyafete sahipti. Her birinin rengi, kumaş türü ve dolayısıyla fiyatı farklıydı. Buna göre kadın kıyafetleri, sadece bir ihtiyacın giderilmesi değil aynı zamanda kendini dışarıya karşı gösterme ve sosyal statüyü yansıtmanın bir aracıydı.

Zengin kadınların başlarına taktıkları başlık ve aksesuarları arasında; saç bağı, istifan, sorguç ve perişanî yer almaktadır. Kadınların terekelerinde yer alan mücevher türü eşyaların bir kısmı kocalarından aldıkları mehir olmalıdır. Mücevherleri arasında yer alan bilezik, yüzük, küpe ve halhalleri oldukça pahalı ve gösterişliydi. Kadınların daha çok altın takıları tercih ettiği, yüzük ve küpelerinin ise inci, zümrüt, yakut, la'l ve safir taşlı olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

• Arşiv Kaynakları

Sofya Şer'iyeye Sicilleri

St. Cyril and Methodius National Library of Sofia (NBKM), Oriental Department, Sofya-Bulgaristan S 12, H.1082-1089 / M.1671-1678

• Kaynak, Araştırma ve İnceleme Eserleri

Altındal, M. (1994). *Osmanlıda kadın*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Atasoy, N. (2001). Walter B. Denny, Louise W. Mackie, Hülya Tezcan, *İpek Imperial Ottoman silk and velvets*. İstanbul: Teb İletişim ve Yayıncılık.

Barkan, Ö.L. (1966). Edirne askerî kassamına ait tereke defterleri (1545–1659), *belgeler*, III, 1-479.

Canbakal, H. (2011). Barkan'dan günümüze tereke çalışmaları. *Türk Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu*, İstanbul.

Çakır, İ.E. (2013). Osmanlı toplumunda eş ve çocuk sayısı, statü, servet: 1671-1678 Sofya örneği. *Otam-Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31, 41-60.

Çakır, İ.E. (2014). Osmanlı toplumunda köle ve cariyeler Sofya 1550-1684. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36, 201-216.

Çakır, İ.E. (2014). Zimmi kadınlar kadı mahkemesinde: Sofya XVII. yüzyıl. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21, 41-66.

Davis, F. (2006). *Osmanlı hanımı*. (Çev. Bahar TIRNAKCI). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ercan, Y. (1990). Osmanlı imparatorluğunda gayrimüslimlerin giyim, mesken ve davranış hukuku, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, I, Ankara: 117-125.

Erdoğan, M.A. (2002). Onaltıncı yüzyılda Sofya şehri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVII / 2, 1-15.

- Evliya Çelebi. (1999). *Seyahatnâme*, III, (Haz. Seyit Ali KAHRAMAN ve Yücel DAĞLI). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Görünür L. ve Semra Ögel (2006). Osmanlı kaftanları ile entarilerinin farkları ve kullanılışları, *İTÜ Dergisi Sosyal Bilimler*, III / 1, 59-68.
- Gradeva, R. (2005). Towards the portrait of “the rich” in Ottoman provincial society: Sofia in the 1670s. *Provincial Elite in the Ottoman Empire*, Rethymno, Crete University Press, 147-197.
- Gürtuna, S. (1997). *Osmanlı kadın giysisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürtuna, S. (1999). Osmanlı kadınının giyim kuşamı. *Osmanlı*, IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 190-203.
- Haral, H. (2006). *Osmanlı minyatüründe kadın (Levnî öncesi üzerine bir deneme)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Ivanova, S. (2001). The sicills of the Ottoman kadis. Observations over the Sicill Collection at the National Library in Sofia, Bulgaria, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*. (Ed. Kemal ÇİÇEK). Ankara: Yeni Türkiye Yay., 51-76
- İnalçık, H. (1996). 15. Asır Türkiye iktisadî ve içtimai tarihi kaynakları, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yay., 187-201.
- Kaçan Erdoğan, M. (2011). 1166-1167 / 1752-1754 Tarihli (R 37 Numaralı) Rusçuk şer‘iyye sicili’nin tanıtımı ve fihristi, *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*. (Ed. Meral BAYRAK) (Ferlibaş), İstanbul, 443-478.
- Karaca, F. (2002). Kürk, *DİA*, XXVI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 568-570.
- Koçu, R.E. (1967). *Türk giyim, kuşam ve süslenme sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yay.
- Kolçak, Ö. (2008). Selanik yünlü dokumacılığının tarihsel gelişimi (1500-1620): yeni bulgular ışığında genel bir değerlendirme, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXI, İstanbul: 93-126.
- Maydaer, S. (2008). XVII. yüzyılda Bursa’da emekli bir kadı: Baldırzade oğlu Derviş Mehmed Efendi ve serveti. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII / 2, 569-592.
- Mızrak, Ş. (2009). *Çanakkale’nin Yenice ilçesi evlerinde bulunan geleneksel Türk kadın kıyafetleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oğuz, G. (2011). 61 numaralı Edirne şer‘iyye siciline göre Edirneli kadınların giyim kuşam kültürü, *Millî Folklor*, 92, Ankara, 106-116
- Özcan, T. (2005). Muhallefât, *DİA*, XXX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 406-407.
- Özdeğer, H. (1988). *1463-1640 yılları Bursa şehri tereke defterleri*, İstanbul.
- Özkaya, Y. (1980). Sofya’da Millî Kütüphane “National Biblioteque” deki Şer‘iyye Sicilleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII / 24, 21-29.

- Öztürk, S. (1995). *Askerî kassama ait onyedinci asır İstanbul tereke defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*. İstanbul.
- Pakalın, M. Z. (1335-1337). Serpuş, *Tarih-i Osmanî encümeni mecmuası*. VIII-XI. 49(62), 103-121.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- Salman, F. (2004). Türk kumaş sanatında görülen geleneksel kumaş çeşitlerimiz. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, VI, Erzurum, 13-42.
- Salman, F. (2011). *Türk Kumaş Sanatı*, Erzurum.
- Sarıtaş, S.- Mehtap Türksöy- Suna Bilen. (2007). Balıkesir ve çevresinde geleneksel kadın giysisi “ferace” hakkında etnoğrafik bir araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, X / 18, 194-205.
- Saygılı, B.B. - Berna Yıldırım Artaç (2014). Women’s headdresses used in Anatolia, *International Journal of Science Culture and Sport*, 22-33.
- Selçuk, H. (2012). Vidin’de toplumsal hayat: 13 numaralı şer‘iyye sicili’ne göre (1698-1699). *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 / 14, 27-46.
- Şahin, İ. (2009). Sofya. *DİA*, XXXVII, İstanbul, 344-348.
- Şemseddin Sâmî. (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tarım Ertuğ, Z. (2009). Sorguç. *DİA*, 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 378-380.
- Taşçıoğlu, M. (1958). Türk Osmanlı cemiyetinde kadının sosyal durumu ve kadın kıyafetleri. İstanbul: Akın Matbaası.
- TDK. (2011). *Türkçe Sözlük*. (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Z. (2002). Osmanlılarda kürk kullanımı. *Türkler*, X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 644-649.
- Tezcan, H. (1993). *Atlaslar atlası-pamuklu, yün ve ipek kumaş koleksiyonu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tezcan, H. (1995). Ferace. *DİA*, XII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 349-350.
- Tezcan, H. (2002). Osmanlı dokumacılığı, *Türkler*, X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 404-409.
- Todorov, N. (1983). *The Balkan city 1400-1900*. Seattle and London: University of Washington Pres.
- Tournefort, J. (2008). *Tournefort Seyahatnamesi*. (Ed. Stefanos YERASİMOS). İstanbul: Kitap Yay.
- Üçel-Aybet, G. (2007). *Avrupalı seyyahların gözünden Osmanlı dünyası ve insanları (1530-1699)*. İstanbul: İletişim Yayınları.